

Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*

Vamık D. VOLKAN

(Çev. Medine Banu BÜYÜKKAL)

İstanbul, Everest Yayınları, Eylül 2007, 353 sayfa.

ISBN:9752894358

Hazırlayan: C. Korhan DEMİR**

Vamık Volkan *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme* başlıklı kitabında geniş grup kimliği ile düşman elinden çıkan kitlesel travma arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Yazar, eserini üç temel bölüme ayırmıştır. Bunlar sırasıyla; “Gürcistan Aklımdan Hiç Çıkıyor”, “Toplumsal Travma ve Kuşaktan Kuşağa Aktarım”, “Yan Yana Var Olan Kimlikler: Birlikte Var Olmak Olanaklı mı?” başlıklarını taşımaktadır. Kitabın birinci bölümünde Gürcistan, üçüncü bölümünde Estonya örnekleriyle geniş grup kimliği ile ilişkili etnik sorunlar ve gayri resmi diplomatik çabaların etkinliği üzerinde duran yazar, ikinci bölümde ise toplumsal travmaların sebepleri ve sonuçları konusunu araştırmıştır.

Volkan, kitabın ilk bölümünde Sovyetler Birliği'nin dağılma süreciyle beraber Gürcistan'da yaşanan kimlik sorunlarını incelemiştir. Yazar, Sovyetler Birliği'nin geniş ve kapsayıcı çadırının sarsılmaya başlaması ile birlikte etnik grupların her birinin bu büyük çadırın altındaki kendi küçük çadırının peşine düştüğü ve etnik özelliğin temel kimlik halini aldığı ifade etmektedir. Yazar, bu sarsıntıdan kopan ülkelerden biri olan Gürcistan'ın esas sorunlarının ayrıldıktan sonra ortaya çıktığını, Güney Osetya ve Abhazya'da etnik çatışmaların başladığını ve bu çatışmalar sonucunda, tarafların nüfuslarını saflaştırma politikaları sebebiyle binlerce insanın yer değiştirmek zorunda kalarak aynı etnik grubunun içinde sığınmacı durumuna düştüğünü vurgulamaktadır.

Yazarın bu bölüm içinde aktardıkları genel olarak Tiflis'de sığınmacı evi olarak kullanılan eski bir otelde yaptığı gözlemleri kapsamaktadır. Buradaki insanlar Abhazya ve Güney Osetya'dan göç eden Gürcülerden oluşmaktadır. Yazarın bu gözlemlerinde ulaştığı bulgulardan biri, aşağılanmaya ve diğer zorluklara maruz kalan mağdurların toplumsal ya da geniş grup kimliklerine

* Kitabın orijinal künyesi; Vamık D. Volkan, *Killing in the Name of Identity: A Study of Bloody Conflicts*, Pitchstone Publishing, 2006.

** KHO Savunma Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Doktora Adayı, Ankara. E-posta: ckdemir@gmail.com.

olan yatırımlarını artırmasıdır. Yazara göre; buradaki insanlar, bir düşman grubunun saldırısına uğrayıp mağdur olmuşlar, utanç ve aşağılanma yaşamışlardır. Yaşadıkları bu travmanın ortak olması sebebiyle de ortak kimliklerinden oluşan geniş gruba yönelik bağlılıkları ve karşıt gruba karşı duydukları öfke artmıştır.

Volkan'a göre bu insanların bir kısmı yaslarını yaşayarak sağlıklı bir süreç takip etmişler, büyük kısmı ise utanç verici bu anları yok farz ederek hayatlarını sürdürmüşler ve böylece yasin süregenleşmesine sebep olmuşlardır. Yası süregenleşmiş kişi için her günün anlamının, yitirilmiş insanı veya şeyi yaşama döndürmek veya sonsuza dek ondan kurtulmaktan ibaret olduğunu belirten yazar, bu kişilerin geçmişte yaşanan ve unutulamayan olaylarla bugün arasında belli cansız nesnelere veya canlı varlıkları kullanarak bağlantı kuracağını savunmakta ve bunları "bağlantı nesnesi" olarak adlandırmaktadır. Volkan, bağlantı nesnelere ile ilgili Kıbrıs'da 1970'li yıllarda yaşanan olaylardan örnekler vermiştir. Bunlardan birinde 1974 yılındaki müdahaleden sonra Kıbrıs'lı Türklerin kuzeye, Rumların ise güneye göç etmek zorunda kalmaları sonucunda yeni yerleşimcilerin farklı toplu davranışlarının görüldüğünü satırlarına yansıtmıştır. Kuzeye gelen sığınmacıların ihtiyaçları tam olarak karşılanamamış, hepsine yetecek kadar yatak yorgan temin edilememiştir. Yazar, bu durumda yorganların evlerinden uzaklaşan Rumların kullandığı elbiseler, pijamalar ve çamaşırlardan yapıldığını iddia etmektedir. Bunu bilen Kıbrıs'lı Türklerin yorganları toplayıp yaktıklarını ifade eden yazar, bu örnekte yorganların düşman imgeleriyle bağlantı nesnelere halini aldığı ifade etmektedir. Volkan, sadece sevginin değil nefretin de insanları birbirine çok güçlü olarak bağladığını ifade etmiş ve sevdiğimiz ardından nasıl yas tutuyorsak nefret edilen kişiler veya şeyler yitirildiğinde de yas tutmamız gerektiğini belirtmiş, aksi takdirde saldırganlık duygularının artacağını vurgulamıştır.

Kitabın "Toplumsal Travma ve Kuşaktan Kuşağa Aktarım" başlığını taşıyan ikinci bölümünde kitlesel travmalar konu edilmiştir. Kitlesel travmalar ve afetlerin toplumun bütününde dört tür tepkiye yol açabileceği belirtilmiştir. Yazara göre bunlar; yeni toplumsal aşırı uğraşlar, var olan kültürel adetlerde değişiklikler, ortak bağlantı nesnelere olarak anıtlar inşa edilmesi ve travmanın kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır.

Yazar bazen doğal felaketlerin ortak karşıt tepki oluşturabildiğini belirtmiştir. Volkan, Türkiye'de ve Yunanistan'da meydana gelen depremlere halkların karşılıklı olarak hassasiyet göstermeleri ve yardım eli uzatmalarını "tepki oluşturma" terimi ile açıklamaya çalışmıştır. Volkan'a göre psikanalitik bir kavram olan "tepki oluşturma", istenmeyen duygu veya düşüncelere karşı tam tezat duygular ve düşüncelerle karşıt tepkiler sergilenmesini ifade eder. Yazar, düşmanın başına kötü bir şey gelmesi şeklindeki ortak bilinç dışı arzusunun her iki toplumun da cömertliğinde önemli rol oynadığını iddia etmektedir.

Yazarın her iki toplumun birbirine yardım etmesini psikolojik açıdan çözümleyerek sadece tepki oluşturma kavramıyla açıklamaya çalışması analizin yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. Yapılan yardımları sadece bu düşüncelerle açıklamaya çalışmak, toplumlardaki insanlık duygularını hiçe saymak ya da bu yardımlar karşılığında uluslararası toplum tarafından takdir edilmenin değerini yeterince önemsememek anlamına gelebilir. Esasen yazarın belirttiği hususların ilişkilerde rol oynadığı kabul edilmekle beraber toplumlar arasındaki ilişkileri sınırlı sayıda değişkenle açıklamak ve bunun üzerine kuram geliştirmeye çalışmak yetersiz yorumların üretilmesine sebep olabilir. İnsan psikolojisinde kullanılan kavramlar ve inceleme yöntemleriyle toplumların davranışları hakkında yorum yapmanın tek başına çözümleyici olmaktan ziyade yardımcı bir yöntem olarak kullanılabilceği düşünülmektedir.

Yazar, kültürel adetleri geniş grubun çadır bezine boyanmış desenlere benzetmiş, çadır sarsıldığında veya yırtıldığında geniş grubun kimliğinin simgelerini onarması için desenleri yeniden boyaması ve yamaması gerektiğini belirtmiştir. Bu durum bir kimliğe sahip olduğu için özellikle saldırılara uğrayan grubun kültürel değerlerine daha fazla sarılmasıyla kendini göstermektedir.

Ortak bağlantı nesnelere olarak anıtlar inşa edilmesi, yazarın üzerinde durduğu üçüncü toplumsal yanıtıdır. Savaş veya benzeri bir travma yaşadktan sonra bir toplumun, yeni gerçekliğe uyum sağlayabilmek için belli süreçlerden geçmesi gerekir. Bu tür süreçlerden biri de halka açık anıtlar dikmektir. Bunlar ortak bağlantı nesnesi işlevi görürler. Yazar, bir anıt veya abidenin grubun yas tutma süreciyle bağlantılı hale gelirse ve yalnızca kişisel kayıpların değil, ortak kayıpların da zihinsel temsili olma işlevini üstlenirse canlanacağını, ancak yitirilmiş olanın zihinsel temsiline ise yüzlerce yıl sonra silikleşip yok olduktan sonra öleceğini vurgulamaktadır.

Volkan, kitabında kullandığı “sıcak yerler” kavramını ise; etnik bir grubun ya da diğer geniş grupların bireyleri arasında, ister bireysel isterse topluca, anında yoğun duygular uyandıran veya küllenmiş duyguları yeniden alevlendiren fiziksel bir yer olarak tanımlamaktadır.

Kuşaktan kuşağa aktarma kavramıyla ilgili olarak, travmaya uğramış bir toplumun bireylerinin kayıplarının yasını tutmak gibi bazı önemli psikolojik ödevleri tam olarak yerine getiremediklerini ifade eden yazar; sonrasında, bu tür tamamlanmamış ödevlerin çocukları onlar adına tamamlasın diye sonraki kuşağa aktarıldığını vurgulamıştır. Yazarın bu konuda verdiği en çarpıcı örneklerden birisi, Yugoslavya'nın parçalanmadan önceki lideri Slobodan Miloseviç'in 1987 sonrasında Sırların milliyetçi duygularını canlandırmaya çalışırken Kosova savaş alanına bakan tepeye ki burası aynı zamanda bir sıcak yer olarak vurgulanmaktadır, devasa bir anıt diktirmesidir. Kosova Savaşı'ndan yaklaşık 600 yıl sonra böyle bir anıt dikilmesinin Sırların yüzlerce yıllık yaralarını yeniden

kanatmayı ve bir düşman yaratmayı amaçladığını savunan yazar, bu sefer Osmanlıların yerini Boşnaklar ve Arnavutların aldığını vurgulamıştır. Volkan, Kosova savaşının Sırp için aynı zamanda seçilmiş bir travma haline getirildiğini belirtmiştir. Yazar, savaşın 600'üncü yıldönümünde savaşta öldürülen prens Lazar'ın naaşının mezarından çıkarılıp, bir tabutta Sırp köylerinin ve kentlerinin hepsine tek tek gezdirildiği bir yıllık turun sonunda Kosova'ya getirildiğini ifade etmektedir. Volkan, Sırp'ların bu seçilmiş travmayı Yugoslavya'nın dağılmasından sonra yeni Sırp kimliğinin pekişmesine yardımcı olarak kullandığı düşüncesindedir.

Volkan, Ermeni kimliği ile ilgili yaptığı yorumda, Ermenilerin grup olarak kayıplarının yasını topluca tutamadıklarını ve mağdurlaştırılma duygusunu içselleştirmiş olduklarını düşünmektedir. Buna ek olarak Ermenilerin geniş grup kimliğinin Türklerin geniş grup kimliğiyle yakından bağlantılı olduğunu ve ondan bağımsız var olmadığını savlamaktadır. Yazar; bir imparatorluk ya da merkezi güç çöktüğünde bağımsızlığını yeni kazanmış etnik grubun, zaman içinde evrilmiş olan içselleştirilmiş "iki kimlikli" olma durumunu ansızın söylemeyeceğini iddia etmektedir. Bu iki kimliğin ayrılmasının çok zor olduğunu, genellikle, grup kimliğinin eskiden egemen olan grupla ilişkili parçasının "tümünden kötü"; onun tarafından kirletilmemiş şeylerin de "tümünden iyi" halini aldığını ve iki kimlik arasında güçlü içsel bir çarpışma olduğunu savunmaktadır.

Yazar liderlerin toplumu yönlendirmede üstlendikleri role önem vermektedir. Volkan yıkıcı liderleri; düşman bir grup saldırısının ya da ekonomik çöküş gibi diğer bir felaketin ardından geniş grupta ortak mağdurlaştırılma duygusunu körükleyen, seçilmiş bir travmayı yeniden uyandıran, bizlik (geniş grup kimliği) duygusunu güçlendiren, düşmanı insanlıktan çıkarma derecesinde değersizleştiren kişiler olarak tanımlamaktadır.

Volkan'ın "yıkıcı liderler" ile ilgili sıraladığı özelliklerin günümüzde sıklıkla örneklerine rastlanılmaktadır. Düşmanı insanlıktan çıkarma kavramı düşmanı şeytanileştirme ile ifadesini bulmakta ve devletlerin eylemlerinin meşrulaştırma vasıtaları haline gelmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle beraber, kitle iletişim araçlarının da bu faaliyetleri hızlandırıcı bir vasıta olarak kullanılması etkilerinin daha da artmasına sebep olmaktadır.

Yazar, son bölümde "Yan Yana Var Olan Kimlikler: Birlikte Var Olanaklı mı?" başlığıyla diplomasi yöntemlerini tartışmış, gayri resmi diplomasi'nin önemini vurgulamış ve kendi önerdiği ağaç modelini açıklamıştır.

Volkan öncelikle "resmi diplomasi"yi eleştirerek çalışmasına devam etmiş, resmi diplomasi'nin ister istemez adalet ve ahlak kavramlarıyla bağlantılı olduğunu, bu kavramların insanoğlunda doğuştan varmış gibi duran bencilliği denetleme çabalarını temsil ettiğini belirtmiştir. Ancak bu tanımların iktidarın kendi kararlarını verme özgürlüğü tehdit altına girdiğinde bulanıklaştığını ve

hatta yozlaşabildiğini ifade etmektedir. Yazar, özellikle düşmanlar arasındaki ilişkilerde çok fazla duygunun, psikolojik komplikasyonun var olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, resmi diploması gereği kullanılan politik ifadelerin aslında bir zorunluluktan kaynaklandığını, bu yöntemlerle amacın tam olarak elde edilmesinin zor olduğu sonucuna varmaktadır.

Volkan, resmi diploması ortamının değiştiğini belirtmektedir. Ekim 1962'de meydana gelen füze krizinin birebir diplomatik ilişkilerin önemini artırdığını ve Dışişleri Bakanlığı'nun işlevinin değiştiğini, hızlı iletişim yöntemlerinin gelişmesi, demokratik kavramların yükselişi, insan haklarının yaygınlık kazanması, küreselleşmenin ortaya çıkması, sivil toplum örgütlerinin sayısının artmasının ve çatışma çözümünü amaçlayan örgütlerin ortaya çıkmasının gayri resmi diplomasıyı tetikleyen faktörler olduğunu eklemektedir.

Yazar uluslararası sorunlarda uygulamak üzere bir çeşit çatışma çözümü yöntemi olan "ağaç modeli"ni önermektedir. Ağacın köklerinin çatışmanın psikopolitik değerlendirmesini simgelediğini belirten yazar, bu sürecin bir doktorun tedaviyi uygulamadan önce hastasını tam olarak teşhis etmesine benzetmektedir. Yazar ağacın gövdesinin düşman grupların üst düzey temsilcileri arasında yıllarca sürecek psikopolitik diyaloglar dizisi olduğunu belirtmektedir. Diyaloglarda karşıt geniş gruplardan katılımcıların birbirlerine karşı ansızın bir yaklaşma hissettikleri, sonrasında ani olarak geri çekildikleri, sonra yeniden yaklaştıklarını (akordeon görüngüsü) belirten Volkan, sürece dikkat edilmesi gerektiğini ve daha gerçekçi duygular oluşana dek bu tip geçici süreçlere itibar edilmemesini salık vermektedir. Dalların ise barışçıl bir yan yana varoluşu kurumsallaştırmak üzere, psikopolitik diyaloglarda öğrenilenleri hem tabanda, hem de resmi düzeyde uygulamayı temsil ettiğini ifade eden yazar bunun için yerel temas gruplarının oluşturulmasının önemli olduğunu belirtmektedir.

Yazarın yaşanan olaylara bir psikolog gözüyle bakarak incelemesi özellikle toplumsal hezeyanların açıklanmasında farklı bir teknik sunmaktadır. Toplumların davranışlarını açıklamak ve onları anlayabilmek için bu tekniklerin kullanılması elbette bakış açılarının farklılaşmasına ve sorunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ancak yazarın yürütülen bu gayri resmi çabaların resmi girişimlerden daha olumlu sonuçlar vereceği saptamasına katılmak güçtür. Günümüzde diplomatik yöntemler çok çeşitlilik arz etmektedir. Devletin en yüksek temsilcilerinin katıldığı zirve toplantılarından, daha geniş grupların katıldığı parlamenter diplomasiye, açık diplomasiden gizli diplomasiye kadar birçok farklı yöntem krizlerin çözüm aşamalarında kullanılmaktadır. Üstelik bazı sorunlar sadece toplumlar arasındaki geçmişte yaşanan bu mağduriyetlerden değil, karşılıklı menfaatlerin böyle gerektirdiğinden sürekli gündeme getirilmektedir. Çözumsuzlükten faydalanan kişiler ya da gruplar olabilir ve bunları yazarın ifade ettiği diyaloglarla ikna etmek de mümkün olmayabilir. Toplumlar arasındaki ilişkilerde gayri resmi diplomasının rolünün

fazlasıyla vurgulanması, okuyucuda diğerlerinin değerinin düşük görüldüğü gibi bir düşüncenin doğmasına sebep olmaktadır. Hâlbuki toplumlar içinde veya arasındaki görüşler ne olursa olsun kararlar büyük oranda devletler ya da parlamentolar tarafından alınmaktadır. Bu sebeple, diplomaside kullanılan araçlardan birinin rolünün fazla abartılmadan ve hepsinin koordineli olarak beraber kullanılmasıyla çözüme yönelik daha olumlu sonuçlar alınabilecektir.